

ПРОБЛЕМИ РИТМУ І СТИЛЮ В ВІРШАХ І ПРОЗІ

УДК 821.161.2-3.09

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.sp.18>

Урсані Н. М.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

БУРЛЕСКНИЙ СМІХ ЯК ВИЯВ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У ВІРШАХ-ТРАВЕСТІЯХ МАНДРІВНИХ ДЯКІВ

У статті відстежується вплив бурлеску на художню інтерпретацію біблійної історії у творчості мандрівних дяків на матеріалі віршів-травестій, створених у 18 столітті. Подається аналіз наукових досліджень, пов'язаних із впливом народної сміхової культури, та праць, де простежується вплив європейських вагантів на їх творчість. У статті розглядається креативне трактування подій біблійної історії у низовому Бароко. Робиться висновок про те, що завдяки бурлеску автори травестій акцентують увагу на помилках людини, її духовній сфері, висміюють суспільні вади: пияцтво, непослух, жадібність. Через картини буденного життя пропагуються заповіді Христа.

Ключові слова: бурлеск, вірші-орації, мандрівні дяки, бароко, Біблія.

Постановка проблеми. Традиційні форми осміяння як елементи народної сміхової культури мандрівні дяки переносили у свої художні твори. У контексті біблійної проблематики та складних реалій життя такі засоби виступали як прояв креативного мислення у сфері богоцентричності художньої літератури. У цьому контексті представляють науковий інтерес вірші-травестії, у яких художнє осміяння новозаповітної історії відтворюється завдяки бурлеску. *It is concluded that due to the burlesque writers travesti focus on the errors of man, his spiritual realm, vymeival public vices: drunkenness, disobedience, greed. Through paintings of everyday life promoted by the commandments of Christ.*

А тому предметом нашого дослідження є творчість мандрівних дяків. Об'єктом розгляду у статті є функціональне застосування бурлескного сміху у віршах-травестіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Возняк пов'язує цей процес із силовим полем художнього мислення бароко, що відзначалося несекуляризованістю, яка зазнавала впливу раціоналістичної ідеології. Це «зокрема позначилося на формуванні нової концепції особистості, котра була зорієнтована на пріоритетність інтелектуальних цінностей» [1, с. 49], коли бурлескний сміх сприяв зміні естетичних смаків щодо сприйняття суспільством ідеї богоцентричності.

Бурлескний сміх, спрямований на умови життя у суспільстві, людські вади, створював тенден-

цію до універсалізму прийомів щодо зображення окремих явищ освіти, суспільних чинників, елементів барокового світогляду, пов'язаних із переосмисленням Святого Письма. Злиття академічної та народної культури у творчості мандрівних дяків сприяло появі свіжого креативного мислення, зокрема, у жанрі травестій. Так, на думку Дмитра Чижевського, формувалися іманентні закони художньої творчості, що стали «головним рушієм розвитку літератури» на той час [2, с. 95]. Таким чином барокові автори в межах поетичної структури тексту створювали духовну проекцію на дійсність.

Д. С. Лихачов констатує, що бароко було лише однією із сил, що сприяли розкріпаченню особи, посиленню особистісного начала в літературній творчості, збагаченню тем, переходу до нової системи жанрів, секуляризації літератури, появі в ній ідей просвітництва, розширенню соціального середовища письменників і читачів тощо [3, с. 40]. Г. Нога відзначає, що засвоєння бурлеску у творчості мандрівних дяків пов'язано із їх обізнаністю із «багатющим світом народних вірувань, звичаїв, закріплених у поетично-пісенній творчості» [4, с. 59].

Отже, фольклорні впливи у контексті народної сміхової культури у творчості мандрівних дяків стали предметом осміяння у численних працях науковців: П. Житецького, М. Возняка, М. Грушевського, І. Франка, О. Мишанича, Г. Ноги, М. Грицяя, С. Росовецького, Л. Махновця, Л. Копаниці.

Проте варто звернути увагу і на дослідження, в яких акцентується увага на впливі європейських вагантів на стиль, тематику, проблематику у творчості вітчизняних мандрівних студентів у роботах М. Сумцова, Ю. Ісіченко, Л. Сафронової, Л. Семенюк. Зокрема, М. Сумцов одним із перших звернув увагу на подібність між бурлескною літературою України та піснями вагантів, де сатира «...не мала особливого характеру; вона була спрямована або проти недоліків людей взагалі, або проти ставових недоліків» [4, с. 54].

О. Білецький відзначав, що в українських “дяках” набагато виразніше, ніж у голіардів, помітний зв’язок із середовищем міських і сільських мас [5, с. 30].

Л. Семенюк відзначає особливість мандрівних дяків перелицьовувати, користуючись засобами бурлеску і травестії, високі біблійні образи і сюжети на свій лад, пристосовувати релігійну тематику до буденних, земних потреб, вносити побутово-етнографічні деталі [6]. Цілком можна погодитись із думкою Л. Сафронової: “...українські мандрівні дяки прагнули закріпити в уяві читача (глядача) свій узагальнений образ” [7, с. 124].

Мета даної роботи – простежити вплив бурлеску на художню інтерпретацію біблійної історії у творчості мандрівних дяків на матеріалі віршів-травестій, створених у 18 столітті

Виклад основного матеріалу. У «Пісні на Різдество Христове» переплітаються два часові виміри у експозиції твору. Події новозаповітної історії, пов’язані із народженням Ісуса Христа згадуються як привід до подорожі селянина Юзефа, ім’я якого нагадує Йосифа, що супроводжував Пресвяту Богородицю.

Запріг Юзеф кобилу в візок,
Щоб заїхати сю
До Бетлею,
До дитини малого,
Утулити плач його [8, с. 146].

Уживання дієслів «запріг», «заїхати», «утулити» асоціюються із буденним життям селянина. Святкування народження «дитяти» Ісуса виступає символом християнської віри, стає приводом до свята. Проте бурлескний автор зміщує сюжетні акценти від подорожі Марії та Йосифа із дитям до пригод селянина, який потрапляє у багно із кобилою. Картини життя простолюду вибудовуються за принципом вертепу: духовні поривання, пов’язані із небесним, та події буденного життя, пов’язані із нижньою частиною, де будні, наповнені випробуваннями, занурені у бурлескний сміх:

Юзеф баче, мало не плаче,
Що кобила
Ізблудила.
Як упала у багно,
Та й загрузла по стегно [8, с. 146].

Кожен етап подорожі Юзефа виступає як привід до пригоди. Якщо у нього є горілка у возі, то селяни погоджуються рятувати кобилу за випивку.

Всі гукнули до кобили:
«Потреба нам водки ще,
Щоб витягти кобилище [8, с. 146].

Кобила із увірваним хвостом сама «виступає на суше», проте Юзефу є привід посперечатися за збитки від такої допомоги. Як бачимо інтермедійна сценка у творі розгорнута, розлога, передає картинку з побуту простого селянства.

Вірш «Піснь Різдеству Христову» має закличний характер: «Гой, гой! Сядьмо вколо, а весело / Заспіваймо, викричаймо...» [8, с. 146]. Проте для поезії є характерними і панегіричні ноти, як у колядах, приурочених народженню Ісуса Христа.

Бога народженна,
В яслах положенна.
Гой, гой! Панна сина повиваєт [8, с. 147].

У контексті твору з’являються суто бароковий образ, що переплітається в образі Марії-Діани:

І панною перебуваєт
Слічняя Діана
Мати єсть і панна [8, с. 147].

Подія народження Ісуса Христа у травестіях набуває статичного характеру, адже її значимість та сприйняття не змінюються у небесному світі:

Херувими з серафими
Поють піснь новую
Йому трисвятую [8, с. 147].

Проте на землі святкування передається не лише через радісний настрій, але й пригоди селян, зображені у бурлескному стилі. Зокрема подається процес формування ватаги колядників: «Знаєш ти дорогу, / Провадь нас ко Богу!»,- закликають присутні до хлопця. Принагідно у тексті зустрічаємо і власне традиції святкування, коли герой дає знати, «що юж одговівся, / Христос народився» [8, с. 147].

У творі передається і святкування цієї події у середовищі духовенства:

Старим путем, всі з вертепом,
Бігнуть к Віфлієму
К отрочатку тому [8, с. 148].

Земне святкування наповнюється пригодами інтермедійного характеру із життя самих мандрівних дяків. Свято як привід до частування та пиятики подається через ряд замальовок: запрошення

до корчми, вивіряння на наявність коштів та сам процес частування горілкою. Радісний настрій святкуючи передається через вигуки: «Гей, гоп!».

Деталізація святкової їжі на столі передає велич події: горілка із барилка, мед із склянки, диня, качка, гречка. У травестії деталізуються і речі, які дають на милостиню, проте в той же час вони є дарами для Богородиці та малого Ісуса: «Йосифові по книшові, / Марії-дівці зсипте міх пшениці» [8, с. 147].

Малому дитякові дарують одну із двох сорочок, як у Ісусових заповідях про надлишок. Продовженням проповідницьких мотивів у творі є морально-дидактичний відступ про те, що кожен має пам'ятати про смертний час та дбати про життя вічне.

Гой, гой! Тепер Богу поклонімся,
А потом к ньому спішімся,
Би нас Бог до неба
Впровадив, де треба [8, с. 149].

Розв'язка твору переходить у веселий настрій святкуючих. У дусі бурлескного стилю відчуття величі свята передається через бажання випити у корчмі.

По-різному вмотивовується в травестіях причина приходу в світ Ісуса Христа:

Христос народився,
Щоб мир веселився
Після Адамова гріха [8, с. 147].

Перемога добра над злом передається і в суто бурлескному дусі: «Чого ж? Побити пику й морду / І очі виколоть бісам» [8, с. 154].

Або ж «Христос родивсь, щоб мир звеселився» [8, с. 154].

У «Різдвяній вірші» по новому трактується історія первородного гріха, адже змії зумів спокусити Адама:

Адама в гості попросив,
А сей кликнув його до раю,
Та й яблука з ним укусив [8, с. 154].

Втрата духовної цноти передається через втрату сорочки: «Очнувсь на другий день – аж лихо: / Товариш і сорочку зняв!» [8, с. 154]. Саме про неї і запитує Бог у Адама.

У творі поєднуються дві історії – первородного гріха та бунту люцифера. Бог одночасно виганяє нечистого до пекла за те, що украв сорочку, та Адама із Євою за те, що не доглядали Раю. У тексті деталізуються покарання. Адама отримує нагайку, а Єва іде «прясти», нечистий втрачає руки й ноги, перетворюючись на змія та отримує гирю. Таким чином, у травестії вмотивовано подається причина появи Ісуса Христа на світ: «А

щоб Адама й Єву голу/ Одягнути, родився сам» [8, с. 155].

Бурлесний сміх спрямований проти перших людей, бо Єва не доглядала Раю, крала яблука, а Адам позбувся духовної цноти, яка постає через образ украденої сорочки.

Народження Ісуса Христа осмислюється у творі як визначна подія як для перших людей, що спокутують гріх у пеклі, так і для нового часу. Спокута Ісусом Христом гріхів за усе людство приносить зміни в їх життя:

Є нова свита і кожух,
І Єва в плахті походжає,
І знов радіє дух [8, с. 155].

У «Вірша на Різдво Христове» ця подія осмислюється через причино-наслідковий зв'язок: «Христос родивсь, / Мир звеселився!» [9, с. 156]. Варто відзначити, що барокові автори вживають знижену лексику лише стосовно опису поведінки людей: Адам «з'їв кисллицю», подружжя «племфи дало», «голі зробились», шили із листя мішки замість одяжі, Адам із Євою «рюма». Таким чином, через бурлеск висміюється втрата людьми духовного зв'язку із Богом та їх вигнання з раю.

Народження Ісуса Христа осмислюється як радісна подія для мертвих і живих, як порятунок людства, як благовіст надії на життя майбутнє. Завдяки бурлеску у ліриці низового Бароко переплітаються події земного, небесного світів, раю та пекла. Наприклад, висловлюється надія, що Христос «ад стребить», «чорта смирить», смерть – злу ягу «зігне в дугу, зломить їй спину» [8, с. 157].

Часто сила Спасителя конкретизується через порівняння:

гостру косу та зброю всю
стре, як павутину.
Адських сіпак
Зімне, як мак.
Зіб'є їх в макухи [8, с. 157].

Картини розправи над пекельним світом подаються через звернення до реалій буденного життя:

Наш бог Христос
Чортів, як ос,
Подавить ногою,
З твоїх кісток,
Смерте, трісок
Наробить ім гною [8, с. 160].

Таким чином, аналіз травестій XVIII ст. свідчить про прояв у них багатогранності й універсальності феномена бурлескного стилю. Як правило, автори низового бароко акцентують увагу на світі людей. Завдяки бурлеску по-новому трактується біблійна історія про втрату духовного

зв'язку із Творцем першими людьми у раю, їх покарання на землі та у пеклі, а також розправа Ісуса Христа над нечистою силою. Картини земного життя та потойбіччя подаються у вигляді інтермедійних замальовок.

Святкування Різдва у художній інтерпретації мандрівних дяків пов'язане із мотивом гостювання, в якому переплітаються біблійні часові виміри та реальний час. Таким чином, постає статична картина сприйняття цієї важливої події в історії людства.

Висновки. Завдяки бурлеску автори травестій креативно акцентують увагу на помилках людини, її духовній сфері, висміюють суспільні вади: пияцтво, непослух, жадібність. Через картини буденного життя пропагуються заповіді Христа: голодних нагодувати, голих одягти тощо. Бурлеск як форма креативного мислення у травестіях є формою пошуку духовного єднання людини з Богом. Цей аспект залишається відкритим для подальшого його осмислення на матеріалі творів низового Бароко.

Список літератури:

1. Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. / Михайло Возняк. – 2-е вид. Львів : Світ, 1994. Кн. 2. 363 с.
2. Чижевський Д. Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. К.: Обереги, 2003. 576 с.
3. Лихачев Д.С. Барокко и его русский вариант XVII века // Русская литература. 1969. № 2. С. 40-42.
4. Нога Г. Звичаї тієї з давніх школярів бували... / Український святковий бурлеск XVII–XVIII ст. К.: СтилоС, 2001. 190 с.
5. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. К., 1994. 288 с.
6. Семенюк Л. С. Традиції західноєвропейського вагантизму в творчості українських мандрівних дяків/ Л. С. Семенюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, укр., білоруська та рос. літератури в європейському контексті. – Вип. 6. Ч. 2./ Упоряд. Л. Оляндер. Луцьк: Вежа, 2008. С. 251 – 260.
7. Софронова Л. О. Київський шкільний театр і проблеми українського бароко // Українське літературне бароко: Зб. наук. пр. К.: Наук. думка, 1987. С. 103–130.
8. Українська література XVIII ст. Поетичні твори, драматичні твори, прозові твори. Київ: «Наукова думка», 1983. 696 с.

Урсани Н. М. БУРЛЕСНИЙ СМЕХ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ В СТИХАХ-ТРАВЕСТИЯХ ПУТЕШЕСТВУЮЩИХ ДЬЯКОВ

В статье отслеживается влияние бурлеска на художественную интерпретацию библейской истории в творчестве путешественных дяков на материале стихов-травестий, созданных в 18 веке. Дается анализ научных исследований, связанных с влиянием народной смеховой культуры, и работ, где прослеживается влияние европейских вагантов на их творчество. Прослеживается креативное трактовка событий библейской истории в низовом Барокко. Делается вывод о том, что благодаря бурлеску авторы травестий акцентируют внимание на ошибках человека, его духовной сфере, высмеивают общественные пороки: пьянство, непослушание, жадность. Через картины будничной жизни пропагандируются заповеди Христа.

Ключевые слова: бурлеск, стихи-травестии, путешественные дяки, барокко, Библия.

Ursani N. M. BURLESH LAUGHTER AS A MANIFESTATION OF CREATIVE THINKING IN THE VERSES OF THE WANDERING DEACONS

The article surveys the influence of Burlesque on the artistic interpretation of biblical history in the work of wandering Deacons on the material of verses, created in the 18th century. An analysis of scientific research related to the influence of folk laughing culture and works, which traces the influence of European volunteers on their creativity, is presented. There is a creative interpretation of the events of biblical history in the grassroots Baroque.

Key words: burlesque, verse-orientation, wandering dyak, baroque, bible.